

Psychological analysis of the behavior of war commanders in the mythological and heroic period of Ferdowsi's Shahnameh and Homer's Iliad and Odyssey

Mehbobeh Kurdi¹ , Ali Hossin Razani² , Leila Modiri³

1. Ph.D Candidate in Persian Language and Literature, Durood Branch, Islamic Azad University, Durood, Iran. E-mail: Mahboobekordi@gmail.com
2. Assistant Professor Department of Persian Language and Literature, Durood Branch, Islamic Azad University, Durood, Iran. E-mail: dr_razani@yahoo.com
3. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Durood Branch, Islamic Azad University, Durood, Iran. E-mail: leilamodiri@yahoo.com

ARTICLE INFO

Article type:
Research Article

Article history:
Received 04 November 2023
Received in revised form 01 December 2023
Accepted 05 January 2024
Published Online 22 October 2024

Keywords:
Shahnameh
Iliad and Odyssey
war command
Alfred Adler

ABSTRACT

Background: Psychological analysis of the behavior of war commanders in the mythological and heroic period of Ferdowsi's Shahnameh and Homer's Iliad and Odyssey.

Aims: In this article, the psychological analysis of war commanders' behavior in the mythological and heroic period of Ferdowsi's Shahnameh and Homer's Iliad and Odyssey is discussed.

Methods: The research method is library-based and based on document research and its type is analytical-descriptive. Examining the confrontation among commanders shows that the element of confrontation in these stories is very prominent and bold, and in fact, the plot of each of these historical stories is based on confrontation.

Results: The type of confrontations in these stories, due to their historical nature, is mainly the type of confrontation between human characters and especially war commanders, and the motivations of the confrontation between the characters are often things such as power struggle, desire to conquer the country, trying to Establishing justice and fighting against oppression, seeking revenge, fighting against Enirani and other races, etc. From the point of view of Adler's personality theory, the war commanders in these two works sometimes have an inferiority complex and in order to cover their weaknesses, they have turned to showing power and opening up the country.

Conclusion: In general, although the selected stories are historical stories, the components of Lévi-Strauss's approach and theory can be seen in them, and the motivation of these characters is not only the motivations mentioned in historical books, but ideals and goals. Also, their personality type and psychological characteristics have a direct impact on these confrontations, which have been examined by Alfred Adler.

Citation: Kurdi, M., Razani, A.H., & Modiri, L. (2024). Psychological analysis of the behavior of war commanders in the mythological and heroic period of Ferdowsi's Shahnameh and Homer's Iliad and Odyssey. *Journal of Psychological Science*, 23(140), 253-269. [10.52547/JPS.23.140.253](https://doi.org/10.52547/JPS.23.140.253)

Journal of Psychological Science, Vol. 23, No. 140, 2024

© The Author(s). DOI: [10.52547/JPS.23.140.253](https://doi.org/10.52547/JPS.23.140.253)

✉ **Corresponding Author:** Ali Hossin Razani, Assistant Professor Department of Persian Language and Literature, Durood Branch, Islamic Azad University, Durood, Iran.

E-mail: dr_razani@yahoo.com, Tel: (+98) 9161620946

Extended Abstract

Introduction

In the annals of human history, the examination of warfare and military leadership has perennially captivated the minds of scholars, historians, and enthusiasts alike. This article delves into the intricate realms of psychological analysis, exploring the behavior of war commanders during the mythological and heroic epochs as vividly chronicled in Ferdowsi's *Shahnameh* and Homer's *Iliad* and *Odyssey*. The mythological narratives, steeped in heroic exploits and divine interventions, serve as rich repositories of insights into the complex interplay of psychological factors that influenced the conduct of military leaders. The foundation of this exploration lies in a meticulous review of theoretical frameworks related to military command and the psychological dimensions of leadership. Drawing upon contemporary theories, the initial segment of this article establishes a conceptual scaffold, delving into the psychological intricacies inherent in the art of war leadership. The subsequent phase unfolds as an immersive journey into the poetic realms of Ferdowsi and Homer, where the epic sagas unfold tales of valor, tragedy, and strategic brilliance. Ferdowsi's *Shahnameh*, an epic of Persian literature, and Homer's *Iliad* and *Odyssey*, foundational works in Western literature, provide a rich tapestry for the examination of war commanders' behavior. Through a close reading of these mythological masterpieces, this article meticulously mines the verses dedicated to military leaders, scrutinizing their decision-making processes, emotional responses, and the underlying psychological motivations that propelled them into the crucible of war. The analysis aims to unearth not only the tactical brilliance of these commanders but also the nuanced psychological dimensions that shaped their leadership styles.

The comparison of the mythological and heroic periods across cultural contexts enhances the breadth and depth of this inquiry. By juxtaposing the Persian and Greek narratives, the article seeks to identify commonalities and divergences in the psychological profiles of war commanders. This cross-cultural exploration adds a layer of complexity to the analysis, offering a holistic understanding of how cultural,

societal, and mythological elements converge to mold the psyche of military leaders.

In conclusion, this article embarks on a scholarly odyssey, intertwining theoretical insights with literary analysis, to unravel the psychological intricacies of war commanders during the mythological and heroic eras. Through the lens of Ferdowsi's *Shahnameh* and Homer's *Iliad* and *Odyssey*, this research endeavors to contribute to the broader discourse on the multifaceted nature of military leadership, shedding light on the enduring relevance of these ancient narratives in decoding the complexities of human behavior in times of war.

Method

The present article is of a library-based nature, employing an analytical-descriptive methodology. The approach involves an initial exploration of relevant theories on warfare command and management, particularly focusing on the psychological components of military leadership. Subsequently, through a meticulous examination of two epic works, the *Shahnameh* and the *Iliad* and *Odyssey*, verses related to the methods and techniques of war command are scrutinized and documented. The research culminates in the analysis and dissection of the compiled materials.

This analytical-descriptive methodology signifies a comprehensive investigation that combines theoretical insights with literary analysis. The initial phase involves a thorough exploration of scholarly theories pertaining to warfare command and management, with a specific emphasis on psychological facets. This theoretical foundation serves as a conceptual framework for the subsequent analysis of epic works. The examination of the *Shahnameh*, *Iliad*, and *Odyssey* contributes to a nuanced understanding of the depicted methods and techniques of war command, drawing insights from both the theoretical and literary domains. The methodology underscores a meticulous and systematic approach in gathering and interpreting information, aligning with the scholarly standards expected in library-based research.

Results

In this article, a psychological analysis of the behavior of war commanders in the mythological and heroic periods of Ferdowsi's *Shahnameh* and Homer's *Iliad* and *Odyssey* is conducted. The research method is library-based and relies on document analysis, employing an analytical-descriptive approach. The examination of conflicts among commanders indicates a pronounced and vivid element of conflict in these narratives, with each story primarily revolving around the theme of confrontation. The types of conflicts are predominantly interpersonal, especially among war commanders, given the historical nature of these tales. The motivations behind these conflicts often include power struggles, territorial expansion, the pursuit of justice, resistance against oppression, revenge, and the battle against internal and external enemies.

The conflicts portrayed in these historical narratives are shaped by the characters' personalities and their psychological traits, aligning with Alfred Adler's personality theory. War commanders in these works occasionally exhibit feelings of inferiority, leading them to engage in power displays and territorial expansion to compensate for perceived weaknesses. From Adler's perspective, some commanders may harbor a sense of inferiority, prompting them to seek power and dominance.

Despite being historical narratives, these selected stories reflect elements of Leo Strauss's approach and theoretical framework, highlighting the characters' motivations that go beyond the historical context. The driving forces behind these characters' conflicts are not solely based on the motives mentioned in historical records but are influenced by their ideals, goals, and psychological characteristics. Alfred Adler's perspective further delves into the psychological aspects of these characters, revealing how their aspirations, objectives, and personality traits directly impact their involvement in conflicts.

In conclusion, while these narratives are categorized as historical stories, the inclusion of elements from Leo Strauss's perspective and Alfred Adler's personality theory enriches the analysis of these tales. The motivations of the characters in these conflicts extend beyond historical events, encapsulating their

ideals, objectives, and psychological traits, providing a comprehensive understanding of the psychological dimensions embedded in these epic narratives.

Conclusion

The "*Shahnameh*," an epic poem written by Ferdowsi, is divided into three distinct periods: the mythological era, commencing with the first human, Keyumars, and continuing until the reign of Freydun; the heroic era, marked by the relentless struggle between good and evil, initiated with the uprising of Kaveh the Blacksmith during Freydun's era and concluding with his victory over the tyrant Zahhak; and the historical era, characterized by the significant historical event of the Arab invasion led by Sa'd ibn Abi Waqqas from the Nahavand region. Despite the sacrificial efforts of Rostam, the Iranian Empire collapses, and the Islamic forces conquer all regions of Iran. As a consequence, the first blow inflicted upon Iran is the destruction of the Persian language.

The epic narrates wars driven primarily by revenge or enmity, such as the battle between Rostam and Sohrab. Despite almost reaching the realization that Sohrab is his son, Rostam neglects to acknowledge this fact, as confronting it would taint Rostam's heroic image, necessitating him to defend Iran as a champion against external enemies, even if the adversary is his own son. The conflicts are often rooted in deep-seated animosities, such as the rivalry between Siavash and Kay Khosrow. Each confrontation is a manifestation of a deep-seated grudge towards a specific event or individual.

Moreover, the *Shahnameh*, laden with profound ethical content, serves as a moral guide for wise readers, fostering a foundation for better living for both themselves and others. The inclusion of ethical admonitions signifies Ferdowsi's commitment to commendable ethical principles. The epic is replete with moral lessons, underscoring Ferdowsi's inclination towards celebrated virtues.

In contrast, the heroes of the *Iliad*, while possessing human flaws and characteristics, exhibit a distinct focus on violence and a peculiar simplicity in their lives and experiences. Their desires, weaknesses, and specific vices cannot be concealed, creating a narrative rich with contradictions and contrasts. The heroes manifest alternations between bravery and

cowardice, noble and selfish tendencies, reflecting the complexities of their characters.

Research findings indicate that the war commanders in Ferdowsi's Shahnameh, when compared to those in the Iliad and Odyssey, demonstrate superior skills in stress management and decision-making under critical circumstances. The research also suggests that the conflicts between war commanders in the Iliad and Odyssey are more pronounced, aligning with Leo Strauss's perspective on the intense and prominent conflicts among commanders. However, the motivations for conflicts in the Iliad and Odyssey often revolve around power acquisition or the pursuit of women, while in the Shahnameh, the quest for power takes precedence over other motivations.

In conclusion, the Shahnameh provides a nuanced perspective on war commanders, showcasing their superior skills, ethical inclinations, and complex motivations, while the heroes of the Iliad and Odyssey present a tapestry of human flaws, violence, and simplicity. This comparative analysis contributes to a deeper understanding of the psychological and ethical dimensions embedded in these epic narratives.

Ethical Considerations

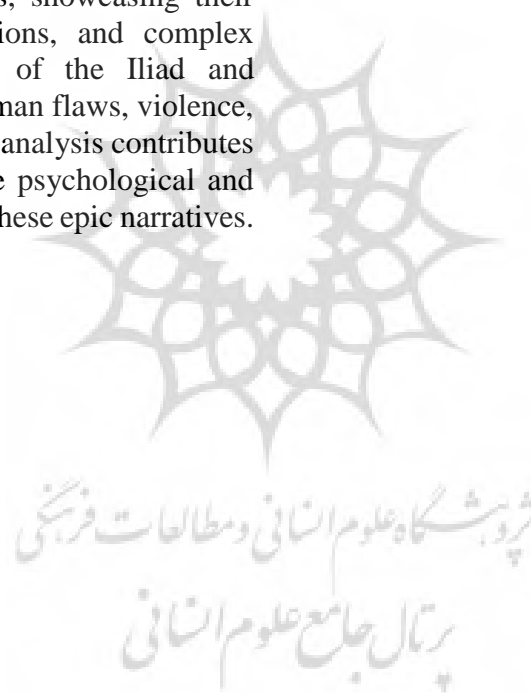
Compliance with ethical guidelines: This article is derived from the doctoral dissertation of the first author in the field of Persian language and literature at the Islamic Azad University, Doroud Branch. In order to uphold ethical principles in this research, efforts were made to collect information after obtaining the participants' consent. Additionally, participants were assured of the confidentiality of personal information and the presentation of results without disclosing names and identification details.

Funding: This study was conducted as a PhD thesis with no financial support.

Authors' contribution: The first author was the senior author, the second were the supervisors and the third was the advisors.

Conflict of interest: the authors declare no conflict of interest for this study.

Acknowledgments: I would like to appreciate the supervisor, the advisors, in the study.

تحلیل روانشناختی رفتار فرماندهان جنگ در دوره اسطوره‌ای و پهلوانی شاهنامه فردوسی و ایلیاد و اودیسه هومر

محبوبه کردی^۱، علی حسین رازانی^۲، لیلا مدیری^۳

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد دورود، دانشگاه آزاد اسلامی، دورود، ایران.

۲. استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد دورود، دانشگاه آزاد اسلامی، دورود، ایران.

۳. استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد دورود، دانشگاه آزاد اسلامی، دورود، ایران.

چکیده

مشخصات مقاله

زمینه: با بررسی‌های انجام شده در این حوزه مشخص شد که تاکنون مطالعه‌ای به تحلیل روانشناختی رفتار فرماندهان جنگ در دوره اسطوره‌ای و پهلوانی شاهنامه فردوسی و ایلیاد و اودیسه هومر نپرداخته است.

هدف: در این مقاله به تحلیل روانشناختی رفتار فرماندهان جنگ در دوره اسطوره‌ای و پهلوانی شاهنامه فردوسی و ایلیاد و اودیسه هومر پرداخته شده است.

روش: روش تحقیق به صورت کتابخانه‌ای و مبتنی بر سندپژوهی و نوع آن، تحلیلی-توصیفی است.

یافته‌ها: بررسی تقابل در میان فرماندهان نشان می‌دهد که عنصر تقابل در این داستان‌ها بسیار برجسته و پررنگ است و در واقع طرح هر کدام از این داستان‌های تاریخی بر مبنای تقابل است. نوع تقابل‌ها در این داستان‌ها به دلیل تاریخی بودن آن‌ها، عمدتاً از نوع تقابل شخصیت‌های انسانی و به‌ویژه فرماندهان جنگ است و انگیزه‌های تقابل میان شخصیت‌ها نیز اغلب مواردی همچون جنگ قدرت، تمایل به کشورگشایی، تلاش برای برپایی عدالت و مبارزه با ظلم، انتقام‌جویی، مبارزه با انیرانی و نژادهای دیگر و... است. از منظر نظریه شخصیت‌شناسی آدلر نیز فرماندهان جنگ در این دو اثر بعضاً دارای عقده حقارت هستند و در راستای پوشش دادن نقاط ضعف خود، به قدرت‌نمایی و کشورگشایی روی آورده‌اند.

نتیجه‌گیری: در مجموع، باینکه داستان‌های منتخب، از نوع داستان‌های تاریخی هستند، اما مؤلفه‌های رویکرد و نظریه لوی استروس در آن‌ها دیده می‌شود و انگیزه این شخصیت‌ها از تقابل، صرفاً انگیزه‌های ذکر شده در کتب تاریخی نیست بلکه آرمان‌ها و اهداف و همچنین تیب شخصیتی و خصایل روانی آن‌ها نیز در این تقابل‌ها تأثیر مستقیم گذاشته است که این موارد از نظر آلفرد آدلر نیز بررسی شده است.

استناد: کردی، محبوبه؛ رازانی، علی حسین؛ و مدیری، لیلا (۱۴۰۳). تحلیل روانشناختی رفتار فرماندهان جنگ در دوره اسطوره‌ای و پهلوانی شاهنامه فردوسی و ایلیاد و اودیسه هومر. مجله علوم روانشناختی، دوره ۲۳، شماره ۱۴۰، ۱۴۰۳. شماره ۲۵۳-۲۶۹.

مجله علوم روانشناختی، دوره ۲۳، شماره ۱۴۰، ۱۴۰۳. DOI: [10.52547/JPS.23.140.253](https://doi.org/10.52547/JPS.23.140.253)

مقدمه

شکل‌گیری اساطیر همواره تحت تأثیر ارتباط بشر با طبیعت بوده و این ارتباط در دوران گذشته بیشتر مبتنی بر تقابل و ناسازواری بوده است؛ به این توضیح که بشر برای تفسیر پدیده‌های آزاردهنده طبیعت همچون سیل و زلزله و طوفان و حمله حیوانات وحشی، به آفرینش اساطیر متوسل شده است، زیرا بشر با علم و دانش محدود خود نمی‌توانست دلایل منطقی و مبتنی بر نمونه‌برداری‌های آزمایشگاهی یا تحلیل کیفی برای توضیح و تبیین پدیده‌های طبیعت بیابد و به همین دلیل به تخیل و تصور و استقراهای ناقص روی آورده و آرمان‌ها و آرزوهای خود را در قالب مفاهیم اساطیری بیان کرده است.

در این میان، تقابل و تضاد میان پدیده‌های طبیعت همچون شب و روز، تاریکی و روشنایی، خشک‌سالی و ترسالی، سرسبزی و خزان و مواردی از این قبیل، باعث شده بود تا طرز فکر و جهان‌بینی بشر نیز بر اساس همین تقابل‌ها شکل بگیرد و در نتیجه، اساطیر بشر نیز مملو از این تقابل‌هاست. علاوه بر این، حتی در دوره‌های بعد نیز چنین طرز فکری در ذهن بشر غلبه داشته و داده‌های تاریخی نیز بر مبنای این رویکرد تحلیل و تبیین شده است. یکی دیگر از مهم‌ترین عوامل وجود تقابل و تضاد در اساطیر، وجود اندیشه‌های ثنوی در این آثار است؛ زیرا اصل مهم در اندیشه‌ی ثنوی اساطیر ایران باستان، ستیز میان نیروهای اهریمنی با نیروهای اهورایی است که تمام جهان را آوردگاه این دو نیروی متخاصم می‌داند؛ تحت تأثیر این اندیشه، همواره در شاهنامه با تقابل و جنگ و ستیز میان گروه‌ها روبه‌رو هستیم.

یکی از منابع مهم و مجمع اساطیر و افسانه‌ها و حتی مطالب تاریخی ارزشمند این مرزوبوم، شاهنامه فردوسی است که «به سه بخش اساطیری (از روزگار کیومرث تا پادشاهی فریدون)، پهلوانی (از خیزش کاوه آهنگر تا کشته شدن رستم و فرمانروایی بهمن پسر اسفندیار) و تاریخی (از پادشاهی بهمن و پیدایش اسکندر تا گشودن ایران به دست اعراب) بخش‌بندی شده است» (صفا، ۱۳۶۳: ۲۰۶).

فردوسی ساز و نهاد جهان را در ستیز همیشگی با هم می‌داند. «مفاهیمی چون داد و بیداد، مرگ و زندگی، خیر و شر، جبر و اختیار مفاهیمی متضاد است که همواره معرکه‌گردان داستان‌های شاهنامه است؛ پس انعکاس تقابل‌ها، تضادها و کشمکش‌ها، در داستان‌های شاهنامه امری بدیهی است و از آنجا که حماسه تجلی روح ملی است و مذهب و آیین و سیاست و

اجتماع و حتی محیط جغرافیایی و... را در برمی‌گیرد» (آموزگار، ۱۳۸۰: ۹۷).

در مجموع، مطالعه شاهنامه بیانگر این نکته است که عنصر تقابل بازتاب چشمگیری در آن دارد؛ به عبارت دقیق‌تر، عنصر تقابل و تضاد در تمامی قسمت‌های شاهنامه اعم از بخش‌های اساطیری، پهلوانی و تاریخی نمود یافته و بررسی این عنصر می‌تواند نتایج جالب توجهی در زمینه تأثیر عنصر تقابل در شکل‌گیری داستان‌های شاهنامه به دست دهد.

بررسی آثار حماسی و اساطیری بر مبنای نظریه‌های جدید، یکی از رویکردهای نوین در پژوهش‌های مربوط به اسطوره‌شناسی است. یکی از این نظریه‌ها که بر مبنای بررسی عنصر تقابل در آثار حماسی شکل گرفته، نظریه کلود لوی استروس (Claude Lévi-Strauss) (۲۸ نوامبر ۱۹۰۸ - ۳۰ اکتبر ۲۰۰۹) قوم‌شناس و انسان‌شناس فرانسوی و از نظریه‌پردازان انسان‌شناسی مدرن است. «از دیدگاه لوی استروس، هدف انسان‌شناسی ساختارگرا، رسوخ به لایه‌های زیرین سطح‌ها و تمرکز بر روی «سازوکارها» به جای تمرکز بر روی مردمان و رفتارهایشان است. لوی استروس این رویکرد را بعدها بیشتر توسعه داد و در آثار بعدی خود، برای واکاوی برجسته‌تر اسطوره‌ها بکار گرفت. وی مشتاق بود که اسطوره‌ها را به یکاهای تشکیل‌دهنده آن فرو بکاهد و نشان دهد که چگونه ترکیب این یکاها، می‌تواند در راستای مرزهای متضادی که میان مرگ و زندگی، طبیعت و فرهنگ، و مواد خام و خوراک وجود دارد، درک شود. او معتقد بود که این تضادها، به توضیح گوناگونی‌های وضع شده در ساخت اسطوره یاری می‌رساند و این نکته‌ای است که نشان می‌دهد با قرار دادن اسطوره‌ها به زیر عنوان «جهانی» نمی‌توان دریافتی از آن را آشکار ساخت» (پیشگاهی‌فرد؛ قره‌بیگی، ۱۳۹۲: ۱۱۵).

با توجه به اینکه عنصر تقابل و کشمکش در جای‌جای شاهنامه و از جمله در بخش تاریخی آن نمود چشمگیری دارد، به همین دلیل در این مقاله قصد داریم تقابل‌ها در پنج داستان از بخش تاریخی شاهنامه (بهرام‌گور، پادشاهی خسرو انوشیروان، یزدگرد سوم، اردشیر بابکان، بهمن) را با رویکرد تقابل‌لویی استروس مورد بررسی و تحلیل قرار دهیم تا مشخص شود که عنصر تقابل چه نقشی در ساختار این داستان‌ها دارد. در این مقاله به تحلیل روانشناختی رفتار فرماندهان جنگ در دوره اسطوره‌ای و پهلوانی شاهنامه فردوسی و ایلید و اودیسه هومر پرداخته شده است تا مشخص شود

ذات تحلیل ساختاری نهفته. حتی فکر می‌کنم که همه خطاها و سوء استفاده‌ها از مفهوم ساختار، پیامد درک نکردن همین نکته است که تصور ساختار جدا از ایده گشتار امری محال است. ساختار قابل تقلیل به یک نظام نیست. منظوم از نظام، یک گروه مرکب از عناصر و روابطی است که آن‌ها را با لبه یکدیگر متصل می‌کنند. برای سخن گفتن از ساختار وجود رابطه‌هایی نامتغیر بین عناصر و روابط مابین چندین مجموعه الزامی است؛ تا از این طریق بتوان به وسیله یک گشتار از یک مجموعه به مجموعه دیگر حرکت کرد» (همان: ۷۲).

ب) طبیعت و فرهنگ

به باور لوی استروس از میان تقابل‌های دو گانه «تقابل آن چیزی که دست ساخته آدمی است و آن چیزی که طبیعی است (به زبان ساده‌تر تقابل بین فرهنگ و طبیعت)، از همه بنیادی‌تر است» (برتنس، ۱۳۸۴: ۷۸).

از دیدگاه استروس «طبیعت عبارت است از آن چیزهایی در وجود ما که نتیجه توارث زیستی است اما فرهنگ مجموع چیزهایی است که از سنت خارجی «یعنی از تربیت» به ما می‌رسد» (شاربونی، ۱۳۷۲: ۱۳۴). «از این دیدگاه فرهنگ و طبیعت ضد هم‌اند» (همان: ۱۳۸). استروس با توجه به نظریات فروید، سرشت ناآگاه را وابسته به طبیعت و خودآگاه را وابسته به فرهنگ می‌داند. به باور او ویژگی‌های مشترکی که در فرهنگ‌های گوناگون به چشم می‌خورد «نه در واقعیات آشکار فرهنگ‌ها بلکه در ساخت آن‌هاست» (همان: ۴۲).

«لوی استروس فرض را بر این می‌گیرد که آنچه انسان را از آدمی یعنی بشر بدوی ممتاز می‌کند، فرق میان فرهنگ و طبیعت است» (همان: ۱۷۷). از دیدگاه او از میان نمودگارهای فرهنگ (قانون، دین، هنر، پخت و پز، ابزارسازی و...) این زبان است که راه گذر از طبیعت به فرهنگ را هموار کرده است.

نظریه شخصیت‌شناسی آلفرد آدلر

نظریه روانشناسی فردی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نظریه‌ها در روانشناسی شخصیت، توسط آلفرد آدلر (۱۸۷۰-۱۹۳۷) بنیان‌گذاری شد. سیاسی معتقد است که، آدلر شیوه خویش را روانشناسی فردی و مقایسه‌ای نامیده است. روانشناسی فردی به این معنا که شخصیت، واحدی غیرقابل تقسیم است. او این واحد تجزیه‌ناپذیر را به‌عنوان یک جوهره در نظر می‌گیرد و تظاهرات هشیار و ناهشیار آن را مورد بررسی قرار می‌دهد» (سیاسی، ۱۳۷۹: ۹۴) خود

که فرماندهان جنگ در این دو اثر حماسی گران‌سنگ در لحظات حساس و سرنوشت‌ساز جنگ، چه تدابیری اندیشیده‌اند و رفتار آن‌ها از منظر روانشناسی دارای چه جنبه‌ها و ویژگی‌هایی است.

روش

الف) طرح پژوهش و شرکت‌کنندگان: مقاله حاضر از نوع کتابخانه‌ای بوده و روش آن، تحلیلی - توصیفی است. به این توضیح که ابتدا با مطالعه برخی نظریه‌های مرتبط با فرماندهی و مدیریت جنگ، با مؤلفه‌های روانشناختی فرماندهی جنگ آشنایی کسب شده و در ادامه با مطالعه دو اثر حماسی شاهنامه و ایلیاد و اودیسه، از ابیات مرتبط با شیوه و فنون فرماندهی جنگ یادداشت‌برداری کرده و در انتها به تجزیه و تحلیل مطالب پرداخته شده است.

یافته‌ها

لوی استروس و اندیشه‌های او

کلود لوی استروس در سال ۱۹۰۸ میلادی در شهر بروکسل، پایتخت بلژیک، زاده شد. «پدر استروس یک نقاش چهره و جد پدری‌اش، ایزاک آستروس (متولد ۱۸۰۸ در استراسبورگ) نوازنده ویولون، آهنگ‌ساز، و رهبر ارکستر بود که با برلیوز و افنباخ کار می‌کرد» (همان: ۸). خود او می‌گوید: «فضایی که در آن رشد کردم فضایی هنری بود» (وایزمن، ۱۳۹۲: ۱۷۳).

لوی استروس را با عناوینی چون بزرگ‌ترین ساختارگرا، بزرگ‌ترین انسان‌شناس قرن بیستم، پدر انسان‌شناسی مدرن و... می‌شناسند؛ و بدون شک در حوزه انسان‌شناسی تحول اساسی ایجاد کرده است. دامنه نفوذ او در حوزه‌هایی چون نقد ادبی، روان‌کاوی، فلسفه، و حتی سیاست کاملاً مشهود است و اندیشه‌های وی «مستقیم و غیر مستقیم بر بسیاری از معاصران برجسته‌اش چون ژاک لاکان، رولان بارت، لویی آلتوسر، و میشل فوکو تأثیر بسیار داشته است» (همان: ۱۷۴). اینک برای آشنایی بیش‌تر با تفکر لوی استروس به معرفی اجمالی اندیشه‌های او می‌پردازیم:

الف) ساختار

از دید استروس نگرش ساختارگرا عبارت است از «جستجو برای یافتن عنصر نامتغیر در میان تفاوت‌های سطحی» (استروس، ۱۳۸۵: ۲۴). او فهم ساختار را در گرو فهم گشتار می‌داند. چنانکه می‌گوید: «مفهوم گشتار در

آدلر نیز می‌نویسد: «روانشناسی فردی هرگونه نماد ظاهری مثل تغییرات چهره، طرز سخن گفتن و رفتار را نشانه‌ای از ساختمان عمقی منش فرد می‌داند» (آدلر، ۱۳۶۱: ۱۶۱).

نگرش این مکتب به انسان از جنبه اجتماعی بودن اوست، «برخلاف نظریه مسلط قبل از وی؛ یعنی نظریه روان‌تحلیلی زیگموند فروید که بر جنبه زیستی و غریزی انسان تأکید داشت. آدلر معتقد بود که انسان را تنها باید در اجتماع مورد بررسی قرار داد و مسئله روانشناسی عمقی با توجه مسئله ارتباط بین انسان‌ها قابل حل است. کریمی اصول مهم نظریه آدلر را این‌گونه معرفی می‌کند: اصل حقارت، اصل برتری‌جویی، اسلوب زندگی، ترتیب تولد، خودآگاهی، علاقه اجتماعی، غایت‌نگری و خویش‌نخواستن خلاق» (کریمی، ۱۳۸۹: ۹۳).

برخی از دیدگاه‌های آدلر

مفهوم اساسی مکتب آدلر، خود خلاق است و قدرت خلاقانه خود، با قرار دادن آنچه آدلر شیوه زندگی می‌نامد، حال معتقد است که شیوه زندگی، شخصیت فرد را سازمان می‌دهد و معین می‌کند. مفاهیم دیگر مکتب آدلر عبارتند از: غایت‌نگری تحلیلی، برتری‌جویی، احساس حقارت، جبران و علاقه اجتماعی (هال، ۱۳۶۹: ۱۸).

الف) خود خلاق

خود خلاق عبارت از یک نظام شخصی و ذهنی است که تجربه‌های دوران مختلف زندگی فرد را تعبیر می‌کند و به آن‌ها معنا و مفهوم می‌بخشد و خود خلاق از طریق جستجوی تجربه‌ها و حتی با اقدام به خلق آن‌ها به شخص کمک می‌کند که شیوه منحصر به فرد خودش را بسازد، خود خلاق ویژگی‌هایی چون وحدت، ثبات و فردیت به شخصیت می‌بخشد و سرچشمه فعال زندگی آدمی است (هال، ۱۳۶۹: ۱۸).

ب) شیوه زندگی

شیوه زندگی ترکیبی است مشخص و منحصر به فرد از انگیزه‌ها، خصلت‌ها، علایق و ارزش‌ها که در هر عملی که فرد انجام می‌دهد، تجلی می‌کند. شیوه زندگی هر شخص تعیین می‌کند که او چه چیزی خواهد آموخت، چگونه رفتار خواهد کرد، چگونه خواهد اندیشید و چه تجربه‌هایی با شخصیتش در آمیخته خواهد شد (علیزاده، ۱۳۸۳: ۱۱۵).

ج) غایت‌نگری تحلیلی

آدلر برخلاف فروید، بر این باور بود که «بشر از طریق انتظاراتی که برای آینده‌اش دارد بیشتر به حرکت و جنبش در می‌آید تا از راه تجارب گذشته‌اش. این انتظارات برای آینده درعین حال که ممکن است کاملاً تحلیلی باشد و امکان تحقق یافتن آن‌ها فراهم نباشد، تأثیر عمیقی بر رفتار شخص می‌گذارد» (هال، ۱۳۶۹: ۲۰).

د) برتری‌جویی

کوششی است در جهت نیل به کمال رشد خود فرد، نه میل به برتری یافتن بر دیگران. آدلر معتقد است که شخص روان‌نژند بر اهداف خودخواهانه می‌کوشد درحالی که شخص بهنجار برای هدف‌هایی که مفید به حال اجتماع هستند تلاش می‌کند (همان: ۲۰).

ه) احساس حقارت

عقده حقارت یکی از مشهورترین مفاهیم مکتب آدلر است، «احساس حقارت ناشی از نوعی احساس عیب یا نقص در هر یک از زمینه‌های زندگی شخص است. این احساس سبب می‌شود که فرد برای غلبه بر معایب خود به جدّ و جهد بپردازد. آدلر این‌گونه جدّ و جهدها را جبران نامیده است» (دارابی، ۱۳۸۸: ۲۰).

بحث و بررسی

انگیزه‌های جنگ فرماندهان در شاهنامه

جنگ‌های «شاهنامه» و «ایلیاد» و «ادیسه» اگرچه در دو جغرافیای کاملاً متفاوت و با فاصله زمانی بسیار روی داده‌اند اما برخی وجوه مشترک فرماندهان در انگیزه این جنگ‌ها عبارت‌اند از:

۱. جنگ با انگیزه دفاع از میهن

یکی از انگیزه‌های جنگ در نزد ملت‌ها پاسداری از مرزوبوم میهن و تاج و تخت پادشاهی است که به اصطلاح به‌عنوان حفظ مرزوبوم و محافظت از تاج و تخت و حکومت است مثل جنگ گیو با پیران جنگ بیژن و گرازان شیخون رستم به افراسیاب در هر دو کتاب «شاهنامه» و «ایلیاد» جنگی درگیر می‌شود. نوعی جنگ تدافعی است به این معنا که در «ایلیاد» یونانی‌ها به سبب توهینی که به آنان شده است شده است می‌جنگند و داستان از این قرار است که پاریس، شاهزاده تروائی (شهری در آسیای صغیر همسر یکی از شاهان کوچک یونان را که هلن نام دارد فریب داده می‌رباید.

هرچند که اصل موضوع به گونه‌ای دیگر است و این کار با رضایت خود زن انجام پذیرفته است.

۲. میهن دوستی

با وجود باور بسیاری از پژوهندگان جنبه ناسیونالیستی شاهنامه چندان قوی نیست فردوسی چند بار نام ایران را در شعر خویش آورده است، اما این نام جز در موارد انگشت شمار حس میهن پرستی او را برنینگیکخته است. از سخن این شاعر پیداست که ایران را دوست دارد اما این دوست داشتن اولاً به هیچ وجه افراطی نیست ثانیاً همواره واقع‌بینانه است فردوسی حکیم است و در نگاه او وطن آدمیزاد نه ایران و حتی نه گوی گردان خاک آلود زمین که همه جهان هستی است. نمی‌خواهیم او را از جهان وطنان به شمار آوریم چرا که اصلاً این اندیشه از آن روزگار او نیست. تنها می‌خواهیم خاطر نشان کنیم که نگاه فیلسوفانه او به جهان مانع از آن است که در تنگنای ملیت گرفتار آید (سرامی، ۱۳۹۲: ۷۱۲).

چو ایران نباشد تن من مباد بدین بوم و بر زنده یک تن مباد
همه سر به سر تن به کشتن دهیم از آن به که مشور به دشمن دهیم
(فردوسی، ۱۳۷۸: ۱۸۴)

۳. کین خواهی

در واقع جنگ ایران و توران بر سر خون سیاوش است، به این معنا که سیاوش شاهزاده ایرانی به دعوت خود تورانی‌ها به دربار افراسیاب پناه می‌برد و در آنجا پس از چندی به دستور افراسیاب کشته می‌شود. طبیعی است که ایرانی‌ها به فکر انتقام از تورانی‌ها افتاده به سرزمین آنان لشکر کشی کنند بنابراین جنگ ایران و توران نیز جنبه تدافعی به خود می‌گیرد. نخستین وجه تشابه در این دو حماسه این است که قومی به نحوی مورد اهانت قوم دیگر قرار می‌گیرد و در نتیجه اندیشه انتقام را با لشکر کشی و کین جویی صورت عمل می‌دهد و در اینجاست که جنگ آغاز می‌گردد» (همان). بعضی شباهت‌ها بین حماسه فردوسی و هومر تقدم دوهزار ساله «ایلیاد» بر «شاهنامه» ممکن است چنین تصویری را پیش آرد که هومر با اثر حماسی خویش در فردوسی تأثیر گذاشته است و «شاهنامه تحت تأثیر کیفیت حماسه «ایلیاد» قرار گرفته است.

۴. پاسداری از کرامت انسانی

یکی دیگر از وجوه اشتراک «شاهنامه» و «ایلیاد» این است که هر دو اثر از یک جنبه انسانی حکایت دارند. به این معنا که قومی که جنگ را آغاز

کرده است پیش خود چنین تصویری را دارد که می‌خواهد برای کمک به حقیقت و حفظ انسانیت انسان بجنگد و اگر چنین نکند امری خلاف انسانی، و حتی در تفکر خاص زمان امری خلاف مذهب مرتکب شده و وظیفه خود را از لحاظ انسانی و مذهبی انجام نداده است. بنابراین می‌بینیم که حماسه‌های کهن بر اساس اصول انسانی آمیخته به مذهب متکی است یونانی‌ها در جنگ با مردم تروائی چنین می‌اندیشند که نبرد آن‌ها از لحاظ انسانی و مذهبی واجب است و لازم می‌دانند قومی را که از نظر آن‌ها مرتکب جرم شده است مجازات کرده سر جای خود بنشانند. ایرانی‌ها هم در برابر تورانی‌ها چنین وضعی داشتند. اینان نیز عمل تورانی‌ها را چه از لحاظ دینی و چه از لحاظ اخلاقی ناشایست می‌شناختند و وظیفه خود می‌دانستند که با هر قیمت و هر مقدار قربانی که لازم باشد رفع شر از طریق مجازات مجرم بشود. پس می‌توان چنین استنباط کرد که اساس و هسته حماسه به تلاش انسان دریافتن راه درست زندگی برمی‌گردد. به مفهوم کهن حماسه می‌کوشد تا بیان کند چه راهی درست و چه راهی نادرست است. یا چه کسی حق دارد و چه کسی ندارد.

اخیلوس پهلوان یونانی در خیمه خود برای تسلی خاطر یا تشجیع خویش اشعار پهلوانی می‌خواند، اسفندیار نیز هنگام عزیمت به سیستان سرودهای مربوط به هفت‌خوان را می‌خواند بهرام چوبینه نیز در وضع مشابه داستان رستم و اسفندیار را بازگو می‌کند:

سپه را همی بر پشتون سپرد یکی جام زرین پر از می ببرد
یکی ساخته نیز تنبور خواست همی رزم پیش آمدش سور خواست
یکی بیشه‌ای دید همچون بهشت تو گفتم سپهراندر آن لاله کشت
فرود آمد از بارگی چون سزید به بیشه اله چشم‌های برگزید
(همان: ۲۱۳)

همان گاه تنبور را برگرفت سراییدن و ناله اندر گرفت
همی گفت بد اختر اسفندیار که هرگز نبیند می و میگسار
(همان، ج ۶: ۱۷۷)

۵. اختلاف شاه و پهلوان

اختلاف بین اخیلوس که پهلوان است با آگاممنون که پادشاه است یادآور اختلاف و مشاجره بین رستم و کاووس می‌گردد در داستان رستم و سهراب و بعد:

به گودرز گفت آن زمان پهلوان کز ایدر برو زود روشن روان

پيامی ز من پیش کاووس بر بگویش که ما را چه آمد به سر
به دشنه جگر گاه پور دلیر دریدم که رستم نماناد دیر
از آن نوشدارو که در گنج توست کجا خستگان را کند تندرست
به نزدیک من با یک جام می سزدگر فرستی هم اکنون به پی
(شعار، ۱۳۸۸: ۱۹۲)

۶. روین تنی
در ایلیاد یک پهلوان روئین تن هست که اخیلوس باشد و خیلی هم جوان
کشته می شود درست معادل او در «شاهنامه» اسفندیار است که روئین تن
است و او نیز جوان می میرد:

یکی نغز پولاد زنجیر داشت نهان کرده از جادو آژیر داشت
به زوش بر بسته بد زرد هشت به گشتاسب آورده بد از بهشت
بدان آهن از جان اسفندیار ببردی گمان به بد روزگار
بیانداخت زنجیر بر گردنش بدان سان که نیرو ببرد از تنش
(همان: ج ۶، ۱۷۹)

کاووس و آگاممنون از لحاظ بدخوئی و لجاج تا حدی به هم شبیه اند و هر
دو هم کیفر بدخوئی و غرور خود را می بینند. آگاممنون در بازگشت از
تروا به دست زنش کشته می شود کاووس هم با کشته شدن پسرش سیاوش
و بعد زنش سودابه، پاداش سبک سری های خود را می بیند سرزنش های
هکتور به برادرش پاریس تا حدی یادآور حرف هایی است که رستم به
رهام می زند که رهام را جام باده است جفت... قراری که برای جنگ
تن به تن که در «ایلیاد» بین پاریس و مناس گذارده می شود، یادآور قرار
برای جنگ تن به تن بین رستم و اسفندیار و رستم و سهراب است.

در «ایلیاد» صحنه ای هست که در آن، پریام پادشاه تروا، خصوصیت پهلوانان
و سرداران یونان را از هلن می پرسد و این درست شبیه سؤال هایی است که
فرود از تخوار می پرسد (داستان فرود) و سهراب از هجیر در داستان رستم
و سهراب طرز تیراندازی در سرود چهارم ایلیاد یادآور تیراندازی رستم به
اشکبوس است. در «شاهنامه» بزم و رزم با هم است پهلوان هر گاه فرصت
بیاید و گاهی پیش از شروع جنگی سهمگین به میگساری می نشیند مانند
ایلیاد هم دیده می شود. تحریرص جنگاوران از جانب آگاممنون (سرود)
(چهارم) یادآور تحریرص رستم است از سپاهیان، در جنگ با خاقان چین
و بهرام چوبینه در جنگ با ترک ها.

۷. رجزخوانی

رجزخوانی در سرود پنجم یا در سرود هفتم (رجزخوانی آژاکس و هکتور)
رجزخوانی رستم و اسفندیار را به یاد می آورد.

چنین گفت رستم به اسفندیار که کردار ماند ز ما یادگار
اگر من نرفتی به مازندران به گردن برآورده گرز گران
کجا بسته بو گیو و کاووس و توس شده گوش کر یکسر از بانک کوس
که کندی دل و مغز دیو سپید که دارد به بازوی خویش این امید؟
که گوید برو دست رستم ببند نبندد مرا دست چرخ بلند
(مسکوب، ۱۳۸۹: ۱۷۴)

پوشش جنگی در مورد سلاح شباهت هایی هست رستم ببر بیان به عنوان زره
بران می کند. آگاممنون پوست شیر قرمزی دارد که هنگام جنگ می پوشد.
(هراکلس، پهلوان اساطیری یونان نیز پوست شیر بر پشت می افکند) مناس،
برادر آگاممنون پوست ببر روی دوش می اندازد.

پوشید رستم سلیح نبرد همی از جهان آفرین یاد کرد
چو شد روز رستم بیوشید گبر نگهبان تن کرد بر گیر بیر
چو آمد بر لشکر نامدار که کین جوید از رزم اسفندیار
بدو گفت برخیز از این خواب خوش بر آویز با رستم کینه کش
(همان: ۲۲۳)

رستم در نبرد با اشکبوس با مفاخره می گوید:
چو فردا بیاید به آوردگاه کنم روز روشن بر او بر سیاه
(همان: ۴۸)

اندروماخ زن هکتور پس از کشته شدن شوهرش تمام اموال شخصی او را
از بین می برد. جریره نیز پس از کشته شدن فرود چنین می کند. نوحه و
زاری تروائی بر مرگ هکتور یادآور نوحه بعضی زنان ایرانی است بر مرگ
عزیزانشان (تهمینه بر مرگ سهراب خواهران اسفندیار بر مرگ او).

چو پردخته شد از بزرگان سرای برفتند به آفرید و همای
به پیش پدر بر بختند روی از درد برادر بکنند موی
به گشتاسب گفت ای پل نامدار نیندیشی از مرگ اسفندیار
(همان: ۲۴۶)

گفت و گوی انروماخ و هکتور پیش از رفتن پهلوان به جنگ، یادآور گفت
و گوی فرنگیس و سیاوش است پیش از کشته شدن شاهزاده و البته موارد
تشابه خیلی بیش از این هاست که اینجا مجال ذکرش نیست.

۸ جایگاه پهلوانان

نامجوئی و آوازه‌طلبی است. آنچه رستم را وا می‌دارد که در این کار به جان بکوشد بیم از بدنامی و رسوائی است.

دل رستم از غم پر اندیشه شد جهان پیش او چون یکی بیشه شد
 که گر من دهم دست بند و را و گر سر افرازم گزند و را
 دو کار است هر دو به نفرین و بد گزاینده رسمی شود نوآیین و بد
 هم از بند دو بد شود نام من بد آید ز گشتاسب فرجام من
 که رستم زدست جوانی بخت به زاول شد و دست او را بیست
 همان نام من باز گردد به ننگ نماند ز من در جهان بوی و رنگ
 و گر کشته گردد به دشت نبرد شود نیز شاهان مرا روی زرد
 که او شهریاری جوان را بکشت به آن که سخن گفت با او درشت
 بر این بر پس از مرگ نفرین بود همان نام من نیز بی دین بود
 و گر من شدم کشته بر دست اوی نماند به زاولستان رنگ و بوی
 شکسته شود نام دستان سام ز زابل نگیرد کسی نیز نام
 (همان: ۱۸۰)

شرح نبرد بین اهریمن (دیوان) و نخستین مرد در شاهنامه فردوسی به داستان جنگ بین سیامک، پسر کیومرث و اهریمن بدسگال تبدیل شده، که در این نبرد سیامک به قتل می‌رسد:

چو آگه شد از مرگ فرزند شاه ز تیمار گیتی بر او شد سیاه
 فرود آمد از تخت ویله کنان به ناخن تنش گوشت پاره کنان
 دور خساره چون خون و دل سوگوار دو دیده پر از نم چو ابر بهار
 خروشی بر آمد ز شکر بزار کشیدند صف بر در شهریار
 (همان: ۳۰)

در مجموع، «پیروزی ظلمت در این ماجرا به صورت شکست بر اثر یک اندوه معنوی در می‌آید. سیامک از خود پسری به نام هوشنگ باقی گذاشته بود (در افسانه‌های کهن تر هوشنگ نوهی سیامک است) و او به دشمن شیطان صفت حمله برد، سر پلید و زشتش را از تن جدا کرد و به خواری لگد مال نمود» (جوزف کارنوی، ۱۳۸۳: ۵۴-۵۳).

در بررسی سیمای روانی انسان فروافتاده در حضيض یا تحلیل روحيات نابکاران ستم‌پیشه [و شخصیت‌های منفی] که در آثار حماسی ادبیات فارسی به ویژه در شاهنامه وجود دارد، خطوط و ابعاد مشترک و مشخصی ملاحظه می‌شود که عبارتند از: آزمندی، بداندیشی، بدزبانی، بدکنشی، بی‌خردی، بدبینی و خدانشناسی، بی‌شرمی، پرگویی و ژاژخایی، پیمان‌شکنی، سخن

یکی دیگر از مهم ترین وجوه تشابه موضوع قهرمان است: قهرمان اصلی کتاب «ایلیاد هومر کسی است به نام آشیل یا به تلفظ یونانی، اخیلوس، و به دست اوست که سپاه تروا شکست می‌خورد و شهر گشوده می‌شود و در نتیجه یونانیان شهر را فتح می‌کنند و اگر مداخله اشیل نبود چنین پیروزی بزرگی برای یونانیان پیش نمی‌آمد. پس ما در کتاب «ایلیاد» با آشیل به عنوان قهرمان ایده‌آل یونانی‌ها یعنی کسی که آن‌ها همه تصورات خودشان را به عنوان قهرمان یا پهلوان اول به او اختصاص داده‌اند، روبه‌رو هستیم

چنین قهرمانانی زاییده تخیل مردم هستند و مردمان دنیای کهن سعی می‌کردند در چنین افرادی شخصیت قهرمان‌های آرمانی را به وجود آرند و به کمک تخیل کسی را خلق کنند که واجد همه صفات عالی انسانی باشد و همچنین تا آنجا که ممکن است ضعف‌های انسانی را از او بگیرند و در عین انسان بودن می‌کوشیدند تا از او یک انسان کامل بسازند. بنابراین با مطالعه زندگی افسانه‌ای چنین قهرمانانی می‌توان پی برد که اقوام ایرانی یا یونانی چه تصویری از انسان کامل و انسان والا داشته‌اند و همچنین جهان بینی آنان نسبت به دنیای خارج چگونه بوده است. هومر و فردوسی به دلیل دوهزار سال فاصله زمانی با یکدیگر از هم دورند، ولی عجیب اینجاست که از لحاظ چگونگی تأثیر هر یک در میان قوم خود شباهت‌های شگفتی‌آوری با یکدیگر دارند مثلاً می‌بینیم که هومر نماینده فرهنگ کهن و قومیت یونان قدیم است و کتاب او تا قرن‌های متمادی در یونان پیش از میلاد مهم‌ترین اثر یونانی شناخته شده بود و توانست پایه تمدن این کشور قرار گیرد.

از این قرار می‌توان شاهنامه را مجموعه‌ای از داستان‌های حماسی شمرد که هر یک از این داستان‌ها در حد خود قوی و کامل و عالی است. قدرت حماسی آن‌ها غالباً به اندازه‌ای است که شاهنامه را در عین آنکه یک منظومه تاریخی است همواره می‌توان در ردیف عالی‌ترین آثار حماسی جهان قرار داد. مخصوصاً از لحاظ کمال فنی آن را با ایلیاد هومر می‌توان مقایسه کرد (زرین کوب، ۱۳۶۵: ۹۶)

۹. نامجویی و حس افتخار

در «شاهنامه» غالباً محرک جنگ، حس افتخار، عشق آزادی یا حس انتقام است. کین ایرج و خون سیاوش ایرانیان را به جنگ تورانیان می‌کشاند. عشق افتخار و حس نامجوئی رستم و اسفندیار را در مقابل یکدیگر قرار می‌دهد. آنچه اسفندیار را بدین نبرد هولناک بی‌سرانجام می‌کشاند حس

شود؟ در برابر «خوبی»، که تاکنون شاهان بدان پایبندی داشتند، «بدی» قرار دارد که تجسم آن شیطان، ابلیس و دیوها هستند. این «بدی» برای نخستین بار در هیئت یک موجود انسانی، یعنی ضحاک تازی متجسم می‌شود و این فرد دیگر نه در همدستی با دیوها بلکه به کمک سپاه ایرانی است که سقوط جمشید را باعث می‌شود» (کورت هاینریش هانزنن، ۱۳۷۴: ۳۰).

پدید آمد از هر سوی خسروی   یکی نامجویی ز هر پهلوی
سپه کرده و جنگ را ساخته   دل از مهر جمشید پرداخت
یکایک ز ایران بر آمد سپاه   سوی تازیان بر گرفتند راه
شوندند کآنجا یکی مهتر است   پراز هول شاه اژدها پیکرست
سواران ایران همه شاه جوی   نهادند یکسر به ضحاک روی
به شاهی برو آفرین خواندند   ورا شاه ایران زمین خواندند
کی اژدهافش بیآمد چو باد   به ایران زمین تاج بر سر نهاد
سوی تخت جمشید بنهاد روی   چو انگشتری کرد گیتی بروی
چو جمشید را بخت شد کندرو   به تنگ اندر آمد جهاندار نو
برفت وبدو داد تخت و کلاه   بزرگی و دیهیم و گنج و سپاه
چو ضحاکش آورد ناگه به بند   یکایک ندادش زمانی درنگ
به ارزش سراسر به دو نیم کرد   جهان را ازو پاک بی بیم کرد
(همان: ۵۵)

صاحب تاریخ گزیده در مورد ضحاک شخصیت و زندگی چنین می‌نگارد:
«نامش به عربی قیس و به پارسی بیوراسب بن مرداس بن زینکاوند بن باد سره بن تاج بن فرواک بن سیامک بن کیومرث. فارسیان او را به لقب ده آک گفتند: یعنی خداوند ده عیب: زشت پیکری، کوتاهی، بی‌دادگری، بی‌شرمی، بسیارخوری، بد زبانی، دروغ‌گویی، شتاب‌کاری، بددلی، بی‌خردی عرب ده آک معرب کردند ضحاک گفتند. [گویند] خواهرزاده جمشید بود. بر او خروج کرد و پادشاهی [از او بستد] عظیم ظالم و ستمکار بود، در آخر دولتش او را دو فضله بر دوش، از رنج سرطان پیدا شد و مجروح گشت. درد می‌کرد. تسکین او به مغز سر آدمی بود.

ابر کتف ضحاک جادو، دو مار   برُست و بر آمد ز مردم دمار
(همان: ۲۱۸)

از حکم او خلقی بی‌شمار بدین علت کشته شدند. مردم او را اژدها خواندند. او را دو خوالیگر: ارمایل و کرمایل نام بود. از مردمان که [جهت کشتن بدیشان] می‌دادند، بعضی را می‌کشتند و مغزشان را با مغز گوسفند آمیخته،

چینی، سفلیگی، شتابزدگی، عیب‌جویی، غرور و خودکامگی، فریب و نیرنگ، کژی و ناراستی، کینه‌توزی، گناهکاری، نادانی، ناسپاسی، نامردمی، هواپرستی، تن‌آسایی و کاهلی، تندخویی، حسدورزی و رشک، دروغ‌گویی، دورویی و نفاق، سبک‌سری و ستمگری و مردم‌آزاری» (همان: ۹۸-۹۴).

اولین شخصیت منفی و فرو افتاده در حضيض در شاهنامه فردوسی که دارنده اکثر صفات منفی فوق بوده و سرآغاز پیدایش اکثر حوادث شاهنامه است، ضحاک بن مرداس تازی «زدشت سواران نیزه‌گذار» است. «ضحاک (اوستایی: اژی دهاکه، ارمنی: اذَهک از پادشاهان اسطوره‌ای ایرانیان است. در شاهنامه پسر مرداس و فرمانروای دشت نیزه‌وران است. او پس از کشتن پدر به ایران می‌تازد و جمشید را می‌کشد و بر تخت شاهی می‌نشیند. با بوسه‌ی ابلیس، بر دوش ضحاک دو مار می‌روید. ابلیس به یاری او آمده و می‌گوید که باید در هر روز مغز سر دو جوان را به مارها خوراند تا گزندى به او نرسد. و بدین‌سان روزگار فرمانروایی او هزار سال به درازا می‌کشد تا این که آهنگری به نام کاوه به پا می‌خیزد، چرم‌پاره‌ی آهنگری‌اش، درفش کاویانی را بر می‌افزاید و مردم را به پشتیبانی فریدون و جنگ با ضحاک می‌خواند. فریدون ضحاک را در البرزکوه (دماوند) به بند می‌کشد» (اسلامی ندوشن، ۱۳۸۵: ۳۵).

ببردند ضحاک را بسته خوار   به پشت هیونی بر افکنده زار
بر آنگونه ضحاک را بسته سخت   سوی شیر خوان برد بیدار بخت
همی راند او را به کوه اندرون   همی خواست کارد سرش را نگون
بیامد همانگه خجسته سروش   به خوبی یکی راز گفتش به گوش
که این بسته را تا دماوند کوه   ببر همچنین تازیان بی‌گروه
بیاورد ضحاک را چون نوند   به کوه دماوند کردش به بند
به کوه اندرون جای تنگش گزید   نگه کرد غاری بشش ناپدید
بیاورد مسمارهای گران   بجایی که مغزش نبود اندران
فرو بست دستش بدان کوه باز   بدان تا بماند به سختی دراز
(همان: ۷۹)

جمشید که از نسل بلافضل گیومرث است ایرانی قلمداد می‌شود ولی به گناه خود بزرگ‌بینی و غرور گرفتار می‌شود و از موبدان می‌خواهد که او را جهان آفرین بخوانند و با این کار نطفه‌ی زوال و پایان کار شرم‌آور او به دست ضحاک بسته می‌شود. چه نیرویی اکنون باید ضد او وارد میدان عمل

چون او بر جهان سلطنت می‌یابد، دانشوری و فرزانه‌گی از میان می‌رود و نامردی و نیرنگ جایگزین آن می‌گردد.

ظلم و ستمی که امروز در پهنه‌ی جهان بر برخی از مردم کشورها روا داشته می‌شود، تکرار همان مردم کشی‌هاست که در تاریخ اساطیری ما ضحاک را خوشایند بود» (همان: ۱۴۳). «حمزه‌ی اصفهانی و مسعودی معنی اسم ضحاک را به غلط به معنی ده آک آورده‌اند. یعنی جزء اول آن را ده (عدد) و جزء دوم را آک به معنی عیب گرفته‌اند و در کل او را به وجود آورنده‌ی ده عیب در جهان معرفی کرده‌اند. طبری و ثعالی وی را اژدها یا اژدها که به معنی مار می‌خوانند و دلیل این نام‌گذاری را دو پاره‌ی گوشت اضافه بر سر کتف‌های او می‌دانند که بر اثر جادویی می‌توانست آن‌ها را تکان دهد و مردم را بترساند» (صفاری، ۱۳۸۳: ۳۰۱-۳۰۰).

ضحاک پنجمین شاه ایران است. او از نژاد عرب بود و بدین سبب به حمیری (-هاماوران فارسی) شهر و ناحیه‌ای در یمن که در مغرب شهر صنعای امروزی بوده است) نیز معروف است. اسم او در زبان‌های ایران باستان آژی‌دهاک (اژدهاک) است. گفته‌اند که کشتن و خوردن گوشت جانوران در زمان ضحاک معمول شد. به ضحاک بیور اسپ هم گویند زیرا «پیش از پادشاهی ده هزار اسپ داشته است و به زبان دری بیور بر وزن زیور به معنی هزار باشد». در شاهنامه بیور [-بیور] هم اشاره به ضحاک است. وقتی که مردم از ستم جمشید به جان آمدند به ضحاک گرویدند. ضحاک بر ایران چیره شد و دستور داد تا جمشید را با اژه به دو نیم کردند و دو دختر او را به زنی خود درآورد» (شمیسا، ۱۳۸۶: ۴۳۵).

اگر بخواهیم مشخص‌ترین عناصر اهریمنی (منفی) قسمت اساطیری شاهنامه را تعیین کنیم ناگزیریم از «ضحاک» و «افراسیاب» و «دیو سفید» نام ببریم که در برابر سه شخصیت درخشان (مثبت) شاهنامه یعنی «فریدون» و «کیخسرو» و «رستم» قرار می‌گیرد. ضحاک یا اژدها یا بیورسپ اگرچه با مشخصات اساطیری ظاهر می‌شود ولی در واقع رمز مرگی از خاطره‌های دوردست و مخلوط ایرانیان از وقایع و حوادث متعددی است که از تاخت و تاز و قتل و غارت و تسلط شاهان آشور و بابل پیش از تشکیل و تأسیس دولت ماد آغاز می‌شود و با اسطوره‌ی اژی‌دهاک خطرناک اوستا که با سه سر و سه پوزه و شش چشم بر بابل فرمان می‌راند، بارور می‌شود... دو نظر عمده درباره‌ی تیمولوژی «اژی‌دهاک» مطرح شده است که هر دو درباره‌ی «اژی» به معنی «مار» اتفاق دارند ولی درباره‌ی «دهاک» یک نظر حاکی از

پیش ضحاک می‌بردند و بعضی را به جان امان [داده] گوسفندان می‌بخشیدند و به کوه‌ها رهنمونی می‌کردند و قوم گردان از [تخم] ایشانند. در آن وقت، در اصفهان، آهنگری بود کاوه نام و دو پسر داشت. [پسران] او را جهت کشتن، [به مداوای] ضحاک بگرفتند. فریاد بر آورد و پوست آهنگری بر سر چوبی کرد و روان شد. خلقی بی‌شمار، در مخالفت ضحاک [بر او جمع] شدند. او به فریدون پیوست. به بیت‌المقدس رفتند و ضحاک را برانداختند.

از آثار ضحاک گنگ‌دز بود به بابل. مدت پادشاهی او هزار سال. هر چند از پادشاهان هیچ کس را چندین زمان و دولت نبوده است، اما چون ظالم و ستمکار بود، آن دولت بر او نماند و نامش به بدی بماند (مستوفی قزوینی، ۱۳۶۲: ۸۲-۸۱). «ضحاک ظالمی بی‌باک و پادشاهی سفاک بود لاجرم هم در دنیا به غضب حق سبحانه و تعالی گرفتار گشته دو سعه (-آزخ که بی‌درد بر اندام برآید)، از دو کتف او به شکل دو مار برآمد و آغاز درد کرد و ضحاک به اشارت شیطان آدمیان را می‌کشت... و تازیان زدن و بردار کشیدن و مثله کردن از اختراعات اوست» (خواندمیر، ۱۳۷۲: ۲۵). «اسطوره ضحاک و نظایر آن در فرهنگ اساطیر ایرانی، هم چون صندوقچه‌ای، آرمان‌ها، تحلیلات و امید و آرزوها و یادهای تلخ و شیرین و قضایای متضاد را در خود جای داده است که انطباق بسیاری از آن‌ها در هر عصری از اعصار می‌تواند متفاوت باشد. سیمای ضحاک در شاهنامه با آن چه در متون اوستایی آمده است دارای تفاوت‌هایی است و اژدهای سه پوزه و سه سر و شش چشم و هزار نیرنگ به پدشاهی ستمگر و عرب تبار، با مارهای بر رسته از دو کتف تغییر یافته است.

توصیف‌هایی که در برخی متون پهلوی درباره ضحاک آمده، شباهت‌های بسیاری با سرگذشت دجال دارد و همین امر باعث پیوندهایی میان این دو گشته، چنان که مؤلف تاریخ سیستان، ضحاک و دجال را یکی دانسته است» (نگهبان، ۱۳۸۵: ۱۴۲). در فرهنگ اساطیر ایران، «ضحاک (اژی‌دهاک) تجسم پلیدی‌ها و زشتی‌هایی است که در پهنه تاریخ جهان هر از چند گاه ظاهر می‌شوند و بیداد و تباهی را بسط می‌دهند. ضحاک در شاهنامه -که بخشی از تاریخ اساطیری ایران را شامل است- تجسم شرّ و بدی است و وقتی بر جهان حکم فرماست، ستیز میان خوبی و بدی به نفع او خاتمه می‌یابد و تاریکی و وحشت و اختناق سراسر جهان را فرا می‌گیرد.

داریم در مقابل شخصیت‌های خوب قرار می‌گیرند تا همان ستیز خیر و شر پدید آید و این خصلت پاک ایرانی است که نیکی را می‌ستاید. همان‌گونه که داستان‌نویس از عنصر شخصیت برای بیان اندیشه‌های خود یاری می‌گیرد، فردوسی نیز در شاهنامه با خلق دو گروه از شخصیت‌های منفی و مثبت، سعی در تبیین مسأله خیر و شر دارد و هر کدام از شخصیت‌های شاهنامه نماد و نماینده یکی از جبهه‌های خیر و شر هستند؛ البته این سخن به معنای آن نیست که تمامی شخصیت‌های شاهنامه همچون روباتی هستند که رفتار و کردار آن‌ها کاملاً از پیش تعیین شده است و هیچ تغییری در رفتار آن‌ها ایجاد نمی‌شود، بلکه در شاهنامه شخصیت‌هایی داریم که زمانی، نماد کامل خیر بوده‌اند اما تحت تأثیر محیط یا با تأثیر از نیروهای شر وجود خود، به نماد شر تبدیل شده و سعادت و اقبال خود را به بدبختی مبدل گردانده‌اند. بنابراین در این زمینه، هنر داستان‌پردازی فردوسی نقش تعیین‌کننده‌ای دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

«شاهنامه» از یک منظر به سه دوره تقسیم می‌شود دوره اساطیری که با نخستین انسان یعنی کیومرث آغاز شده تا عهد فریدون ادامه یافته است دوره پهلوانی با درگیری بی‌امان بین خیر و شر آغاز شده و با قیام کاوه آهنگر در دوران فریدون و پیروزی بر ضحاک پایان می‌پذیرد. دوره تاریخی در این دوره مهم‌ترین رویداد تاریخی ایران و جهان رخ می‌دهد و آن یورش تازیان به فرماندهی سعد ابن ابی وقاص از جغرافیای نهند است که با وجود فداکاری‌های رستم فرخزاد سپه‌دار سپاه ایران، امپراطوری ساسانی سقوط کرده سپاه اسلام ایران را فتح می‌کند و اعراب اندک‌اندک تمامی مناطق ایران را فتح می‌کنند. در نتیجه نخستین ضربه‌ای که به ایران وارد می‌شود تخریب زبان فارسی است. جنگ‌هایی است که انگیزه و عامل اصلی آن نام و ننگ؛ مثل نبرد رستم و سهراب چون رستم به‌رغم اینکه تقریباً به این نتیجه رسیده بود که سهراب فرزند اوست او را کشت به دلیل اینکه رستم کارکرد جهان‌پهلوانی دارد و باید به‌عنوان پهلوان از کیان و مرزهای ایران دفاع می‌کرد حتی اگر کسی که مقابلش ایستاده، سهراب پسرش باشد دلیل اینکه به شکلی تجاهل می‌کند که اعلام نکند سهراب پسر من است. این بود که این مطلب تأثیری در کارکردش نداشته باشد و همچنین اگر رستم در مقابل سهراب نمی‌ایستاد، با توجه به اینکه سهراب با

مفهوم «گزنده و سوزنده» و نظر دیگر حاکی از غیر ایرانی بودن آن واژه است. طبق این نظر، نام «دهاک - ضحاک» نیز همانند صاحب آن نام (اژی دهاک) واژه‌ای بیگانه یعنی سامی و احتمالاً حیمیری است که به صفت «اژی» موصوف شده است مثل اسکندر گجستک» (مرتضوی، ۱۳۸۵: ۱۴۱-۱۳۹).

در شاهنامه مرداس «سرتازیان» و ضحاک «شه تازیان» خوانده شده است. ارتباط «اژی» با افسانه‌ی مار دوشی ضحاک مشخص است ولی مشکل می‌توان گفت اسطوره‌ی اوستایی اژی‌دهاک بابلی منشأ افسانه‌ی مار دوشی ضحاک بوده است یا این افسانه سابقه‌ای دیرین و مستقل از آن اسطوره دارد. فردوسی هم افسانه‌ی ماردوشی ضحاک را به تفصیل روایت کرده و هم اورا «اژدها» و «اژدهافش» و «اژدها پیکر» خوانده است (همان: ۱۴۱).

پس از بررسی شخصیت‌های منفی و مثبت شاهنامه به این نتیجه می‌رسیم که آن اندازه از نیکی را که ما در پهلوانان ایرانی می‌بینیم، در هیچ کدام از قهرمانان و اسطوره‌های تمدن‌های دیگر نمی‌بینیم. در اساطیر انیرانی ممکن است قهرمان کار ناشایستی انجام دهد و دچار خطا و اشتباه شود، در صورتی که در شاهنامه این طور نیست. در شاهنامه پهلوانان نماد خوبی و خیرخواهی اند و کمتر دچار خطا و اشتباه می‌شوند و هیچگاه پشت قهرمان بر خاک نمی‌نشیند. رسم شاهنامه نیز این‌گونه است و این را می‌توان به‌عنوان یک باور کهن ایرانی پنداشت. در سراسر اوستا، که کتاب دینی و فرهنگ جاودانی ایران باستان است، اثری از رستم نمی‌بینیم، چرا؟ مگر می‌شود که پهلوانی بیش از پانصد سال از فرهنگ، حیثیت، ناموس و شرف ایرانیان دفاع کند و از او در کتاب‌های دینی نامی برده نشود؟ یا تنها یک بار در متون پهلوی ساسانی ذکر شود؟ حال آنکه در اوستا از قهرمانی به نام گرشاسب یاد می‌شود که قهرمان و پهلوانی دینی است و او را به‌جای رستم می‌ستایند. علتش این است که رستم قهرمانی مردمی بوده و مردم او را پهلوان می‌دانستند و متون پهلوی و اوستایی او را نستوده‌اند. پهلوانی که هر جا ایران رو به زوال و شکست بود، از راه می‌رسد و کشور را از تخریب و نابودی و شکست مقابل تورانیان می‌رهاند و این احتمالاً دلایل اجتماعی و فرهنگی داشته که در متون پهلوی و اوستا آن ستودگی را که شایسته وی بوده، از او به عمل نیاورده‌اند. یکی از دلایل آن است که در عصر تدوین اوستا، این داستان‌های حماسی به‌ویژه داستان‌های مربوط به زال و رستم هنوز شکل نگرفته بودند. در شاهنامه شخصیت‌های بدسرشت کمتر داریم و اگر هم

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش: این مقاله برگرفته از رساله دکتری نویسنده اول در رشته زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه آزاد اسلامی واحد دورود است. به جهت حفظ رعایت اصول اخلاقی در این پژوهش سعی شد تا جمع‌آوری اطلاعات پس از جلب رضایت شرکت‌کنندگان انجام شود. همچنین به شرکت‌کنندگان درباره رازداری در حفظ اطلاعات شخصی و ارائه نتایج بدون قید نام و مشخصات شناسنامه افراد، اطمینان داده شد.

حامی مالی: این پژوهش در قالب رساله دکتری و بدون حمایت مالی می‌باشد.

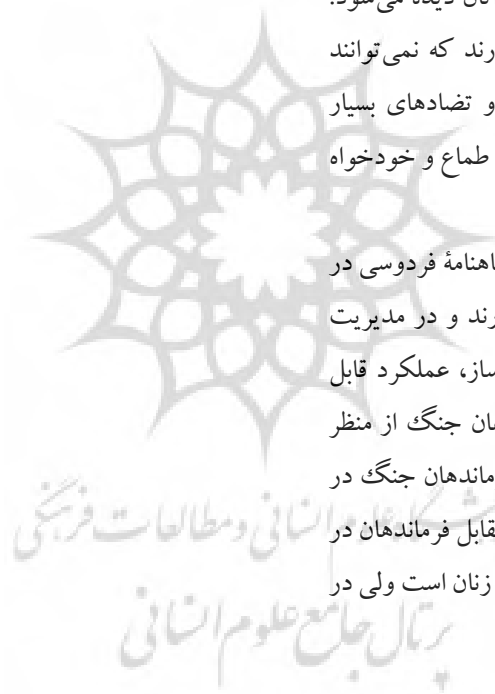
نقش هر یک از نویسندگان: این مقاله از رساله دکتری نویسنده اول و به راهنمایی نویسنده دوم و مشاوره نویسنده سوم استخراج شده است.

تضاد منافع: نویسندگان همچنین اعلام می‌دارند که در نتایج این پژوهش هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

تشکر و قدردانی: بدین وسیله از اساتید راهنما و مشاوران این تحقیق، تشکر و قدردانی می‌گردد.

نوعی دشمن خارجی به ایران حمله کرده بود بعدها برای چهره شفاف رستم لکه ننگ می‌شده است. شامل جنگ‌هایی است که به کین‌خواهی یک اتفاق یا شخص دیگری رخ داده است. مثل نبرد فریدون و ضحاک که هدف فریدون از نبرد با ضحاک بوده، یا مثلاً جنگ رستم و افراسیاب که از بزرگ‌ترین جنگ‌های این فصل است به کین‌خواهی سیاوش بوده است. این چنین است که هر خواننده خردمندی از مطالعه این اثر سترگ می‌تواند ره‌توشه‌ای اخلاقی برای بهتر زیستن خویش و دیگران فراهم سازد. اینکه «شاهنامه» پر از مطالب عمیق اخلاقی است نشانگر آن است فردوسی خود مردی پای بند به مبانی اخلاقی پسندیده است آنگاه که خوداندرزهای اخلاقی را بیان می‌دارد به سادگی می‌توان گرایش شدید او را به منش‌های ستوده در «شاهنامه» پیدا کرد. قهرمانان «ایلیاد» اگرچند سجایا و صفات بشری دارند اما خشونت و سادگی خاصی در اطوار و احوال آنان دیده می‌شود. شهوت‌ها و ضعف‌ها و پستی‌هایی مخصوص به خوددارند که نمی‌توانند آن‌ها را پنهان نمایند احوال و اطوارشان از تناقض‌ها و تضادهای بسیار آکنده است. گاه راد و آزاده و جوانمرد و گاه فرومایه و طماع و خودخواه جلوه می‌کنند.

نتایج پژوهش بیانگر آن است که فرماندهان جنگ در شاهنامه فردوسی در مقایسه با فرمانداین ایلیاد و اودیسه، مهارت بالاتری دارند و در مدیریت استرس و تصمیم‌گیری در شرایط حساس و سرنوشت‌ساز، عملکرد قابل قبولی دارند. از سوی دیگر، بررسی تقابل میان فرماندهان جنگ از منظر رویکرد لوی استروس بیانگر آن است که تقابل میان فرماندهان جنگ در ایلیاد و اودیسه پررنگ‌تر و برجسته‌تر است. البته انگیزه تقابل فرماندهان در ایلیاد و اودیسه اغلب به منظور دستیابی به قدرت یا وصال زنان است ولی در شاهنامه کسب قدرت برجسته‌تر از سایر انگیزه‌هاست.

منابع

جانیه، مژده؛ ابراهیمی قوام، صغری و علیزاده، حمید. (۱۳۹۱). بررسی کارکردهای اجرایی استدلال، برنامه‌ریزی - سازمان‌دهی و حافظه‌کاری در دانش‌آموزان با و بدون اختلال ریاضی در مقطع ابتدایی استان تهران. *فصلنامه روانشناسی افراد استثنایی*، ۴۲، ۲۱-۵.

https://jpe.atu.ac.ir/article_2134.html

حیدری، حسن؛ زارع، اعظم؛ محمدی، مریم. (۱۳۹۷). اثربخشی بازی درمانی بر ارتقاء یادگیری مفاهیم ریاضی و توانایی حل مسئله دانش‌آموزان با ناتوانی یادگیری ریاضی. *فصلنامه ناتوانی‌های یادگیری*، ۲۶ (۲): ۵۷-۷۱.

https://jld.uma.ac.ir/article_627.html

رضویه، اصغر، دیبا سیف و عبدالمحمد طاهری، (۱۳۸۴). بررسی تأثیر مؤلفه‌های اضطراب و نگرش ریاضی بر پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان دبیرستانی در درس ریاضی، *فصلنامه تعلیم و تربیت*، شماره ۸۲، تابستان ۱۳۸۴ ص ۷.

https://jld.uma.ac.ir/article_627.html

زلفی، وحیده؛ رضایی، اکبر. (۱۳۹۴). اثربخشی مداخله رایانه‌یار حافظه‌کاری بر اضطراب ریاضی، حافظه‌کاری و عملکرد ریاضی دانش‌آموزان دارای اختلال یادگیری ریاضی. *آموزش و ارزشیابی*، ۸ (۳۰)، ۸۶-۷۵.

https://jld.uma.ac.ir/article_627.html

قاندی، الهام؛ همتی علمدارلو، قربان. (۱۳۹۴). اثربخشی آموزش حافظه‌کاری رایانه‌یار بر عملکرد ریاضی دانش‌آموزان با ناتوانی ریاضی. *مطالعات روانشناختی*، ۱۱ (۴)، ۱۱۹-۱۳۶.

https://jld.uma.ac.ir/article_129.html

نریمانی، محمد.، سلیمانی، اسماعیل. (۱۳۹۲). عنوان مقاله: اثربخشی توان‌بخشی شناختی بر کارکردهای اجرایی (حافظه‌کاری و توجه) و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان دارای اختلال یادگیری ریاضی. *ناتوانی‌های یادگیری* ۲ (۳): ۹۱-۱۱۵.

https://jld.uma.ac.ir/article_129.html

هاشمی‌نسب، محسن؛ اسمعیلی، معصومه؛ صدیق‌نکونام، محمد. (۱۳۹۵). *اختلال یادگیری خاص: با نگاهی بر کارکردهای اجرایی*. انتشارات محقق اردبیلی.

https://jld.uma.ac.ir/article_129.html

References

Barhamnd, U., Nrimani, M., & Amani, M. (2001). The prevalence of dysfunctional Narsaaa der Danesh Amozan Dbustana month Ardebil account. *Journal*

of EXCEPTIONAL CHILDREN, 6(4), 917-930. <https://doi.org/10.1002/gps.4328>

Bull, R., & Lee, K. (2014). Executive Functioning and Mathematics Achievement. *Child Development Perspectives*, 8, 36-41. <https://doi.org/10.1111/cdep.12059>

Cragg, L., & Gilmore, C. (2014). Skills underlying mathematics: The role of executive function in the development of mathematics proficiency. *Trends in neuroscience and education*, 3(2), 63-68. <https://doi.org/10.1002/gps.3794>

De Castro, M. V., Bissaco, M. A., Panccioni, B. M., Rodrigues, S. C., & Domingues, A. M. (2014). Effect of a virtual environment on the development of mathematical skills in children with dyscalculia. *PLoS one*, 9(7), e103354. <https://doi.org/10.1002/gps.3794>

Dowker, A., Sarkar, A., & Looi, C. Y. (2016). Mathematics anxiety: What have we learned in 60 years?. *Frontiers in psychology*, 7, 508. <https://doi.org/10.1002/gps.3794>

Dowsett, S. M., & Livesey, D. J. (2000). The development of inhibitory control in preschool children: Effects of "executive skills" training. *Developmental Psychobiology: The Journal of the International Society for Developmental Psychobiology*, 36(2), 161-174. <https://doi.org/10.1002/gps.3794>

Duff, F. J., Hulme, C., & Snowling, M. J. (2016). Learning Disorders and Dyslexia. In H. S. Friedman (Ed.), *Encyclopedia of Mental Health (Second Edition)* (pp. 5-11). Oxford: Academic Press.

Tomás, C. C., Oliveira, E., Sousa, D., Uba-Chupel, M., Furtado, G., Rocha, C., Teixeira, A., Ferreira, P., Alves, C., Gisin, S., Catarino, E., Carvalho, N., Coucelo, T., Bonfim, L., Silva, C., Franco, D., González, J. A., Jardim, H. G., Silva, R., Baixinho, C. L., ... Rama, L. (2016). Proceedings of the 3rd IPLeiria's International Health Congress: Leiria, Portugal. 6-7 May 2016. *BMC health services research*, 16 Suppl 3(Suppl 3), 200. <https://doi.org/10.1186/s12913-016-1423-5>

Evindir, H. K., Yazici, C., & Yazici, V. (2014). Mathematics anxiety: A case study for Kocaeli University. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 152, 637-641. <https://doi.org/10.1002/gps.3794>

Gaitán, A., Garolera, M., Cerulla, N., Chico, G., Rodriguez-Querol, M., & Canela-Soler, J. (2013). Efficacy of an adjunctive computer-based cognitive training program in amnesic mild cognitive impairment and Alzheimer's disease: a single-blind,

- randomized clinical trial. *International journal of geriatric psychiatry*, 28(1), 91-99. <https://doi.org/10.1002/gps.3794>
- Garsia V. L., Pereira L. D., Fukuda, Y. (2007). Selective attention: psi performance in children with learning disabilities. *Brazil Journal Otorrinolaringol*, 73(3), 404-11.
- Geary, D. C. (2010). Mathematical disabilities: Reflections on cognitive, neuropsychological and genetic components. *Learning and Individual Differences*, 20 (2), 130-133. <https://doi.org/10.1186/s12913-016-1423-5>
- Greisler, M. J., & Keener, D. (2007). Relational aggression in childhood and adolescence: Etiology, characteristics, diagnostic assessment, and treatment. *Journal of Counseling and Human Development*, 39, 1-23 <https://doi.org/10.1186/s12913-016-1423-5>
- Iwanaga, R., Ozawa, H., Kawasaki, C., & Tsuchida, R. (2006). Characteristics of the sensory-motor, verbal and cognitive abilities of preschool boys with attention deficit/hyperactivity disorder combined type. *Psychiatry and clinical neurosciences*, 60(1), 37-45.
- Jang, M., & Kim, Y. H. (2012). The effect of group sandplay therapy on the social anxiety, loneliness and self-expression of migrant women in international marriages in South Korea. *The Arts in Psychotherapy*, 39(1), 38-41. <https://doi.org/10.1186/s12913-016-1423-5>
- Jordan, N. C., Glutting, J. & Ramineni, C. (2010). The importance of number sense to mathematics achievement in first and third grades. *Learning and Individual Differences*, 20(2), 82-88. <https://doi.org/10.1002/gps.3794>
- Kazeleskis, R. (1998). Some dimensions of mathematics anxiety: A factor analysis across instruments. *Journal of Educational and Psychological Measurement*, 58, 623- 633
- Kenji.R & Betlehem, u. (2002). Task Engagement & Mathematics Performance in Children with Attention-Deficit Hyperactivity Disorder: Effects of Supplemental Computer Instruction. *School Psychology & Quarterly*. Vol17. N.3. PP: 242-257. <https://doi.org/10.1002/gps.4328>
- Maag, J. W., & Reid, R. (2010). Depression among students with learning disabilities: assessing the risk. *J Learn Disabil*, 39(1), 3-10. <https://doi.org/10.1002/gps.4328>
- Moustafa, A. A., Tindle, R., Ansari, Z., Doyle, M. J., Hewedi, D. H., & Eissa, A. (2017). Mathematics, anxiety, and the brain. *Reviews in the Neurosciences*, 28(4), 417-429.
- Rhodes, S. M., Booth, J. N., Campbell, L. E., Blythe, R. A., Wheate, N. J., & Delibegovic, M. (2014). Evidence for a role of executive functions in learning biology. *Infant and Child Development*, 23(1), 67-83. <https://doi.org/10.1186/s12913-016-1423-5>
- Rubinsten, O. (2015). Developmental Dyscalculia: A Cognitive Neuroscience Perspective. *Brain Disord Ther*, 4(190), 2. <https://doi.org/10.1002/gps.4328>
- Schillinger, F. L., Vogel, S. E., Diedrich, J., & Grabner, R. H. (2018). Math anxiety, intelligence, and performance in mathematics: Insights from the German adaptation of the Abbreviated Math Anxiety Scale (AMAS-G). *Learning and Individual Differences*, 61, 109-119. <https://doi.org/10.1186/s12913-016-1423-5>
- Sokolowski, H. M., Hawes, Z., & Lyons, I. M. (2019). What explains sex differences in math anxiety? A closer look at the role of spatial processing. *Cognition*, 182, 193-212. <https://doi.org/10.1002/gps.4328>
- Soleimani, S. (2013). The effectiveness of executive function and attention-based play therapy to improve the characteristics of neuropsychological and education of students with disabilities in math. Ph.D. Thesis. University of Mohaghegh Ardabili, Faculty of Education and Psychology. <https://doi.org/10.1002/gps.4328>
- Sterr, A. M. (2004). Attention performance in young adults with learning disabilities. *Learning and Individual Differences*, 14(3), 125-133. <https://doi.org/10.1186/s12913-016-1423-5>
- Swanson, H. L., & Jerman, O. (2007). The influence of working memory on reading growth in subgroups of children with reading disabilities. *Journal of experimental child psychology*, 96(4), 249-283. <https://doi.org/10.1002/gps.4328>
- Tsur, V. G., Shalev, R. S., Manor, O., & Amir, N. (1995). Developmental right-hemisphere syndrome: Clinical spectrum of the nonverbal learning disability. *Journal of learning Disabilities*, 28(2), 80-86. <https://doi.org/10.1002/gps.4328>
- Wolf, L. H., Horon, E. T., Goddard, Y. L. (2002). Effect of self-monitoring on students with learning disabilities. *Human Sciences*, 8: 263- 279. <https://doi.org/10.1186/s12913-016-1423-5>